

İÇ TİCARET HADLERİ VE KALKINMA : TÜRKİYE

Ercan DÜLGEROĞLU*

ÖZET

Bu makale, Türkiye'deki iç ticaret hadlerini dikkate alarak Türk iktisadi kalkınma hamlesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk kısmı genel olarak ticaret hadlerine teorik bir yaklaşıma ayrılmıştır. İkinci olarak iktisadi kalkınma ile iç ticaret hadleri arasındaki ilişki çeşitli görüş açılarından tartışılmaktadır. Türkiye sanayileşme ve kalkınma için mücadele veren bir ülkedir. Zaman zaman Türk iç ticaret hadleri tarım kesiminin lehine dönmektedir. Böylece kalkınmanın finansmanı yalnız yurtiçi tasarruflar dikkate alındığında daha da güçleşmektedir.

SUMMARY

This paper attempts to evaluate the Turkish economic development according to the internal terms of trade in Turkey. Initial part of this article has been given to the theoretical approach of terms of trade generally. Secondly the relationship between the economic development and the internal terms of trade concept has been discussed from the various points of view. Turkey is a country giving a struggle for industrialization and development. From time to time Turkish internal terms of trade is turning in favour of the agricultural sector. So that the financing of development is being more difficult as regarding only domestic savings.

İÇ TİCARET HADLERİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM

Kalkınmakta olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın aktif rolünü sanayileşme sürecinin ve sanayi sektörünün üstlendiğini reddetmek mümkün değildir. Ancak tarım kesiminin pasif role sahip olması da onun kalkınmada hiç rolü olmadığı anlamına gelmemektedir. Verimlilik artışına dayanan bir tarımsal gelişme, ekonomide sermaye birikimini kolaylaştırır, sanayi ve hizmet sektörlerine işgücü transferine imkân verir. Kalkınmanın başlangıç safhasında tarımsal ürünlerin ihracatı yoluyla sağlanabilen döviz gelirleri, sanayileşme süreci için ilk ivmeyi vereceği için tarım kesiminin sağlam yapıda ve verimlilik ilkelerine uyumlu olması şarttır. İç ticaret hadleri tarım

* Doç. Dr.; Uludağ Univ. İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

ve tarım-dışı sektörlerde üretilen malların hem iç hem de dış piyasalarda rekabetinin belirlenmesinde ve düzenlenmesinde en önemli gösterge olarak kabul edilmektedir.

İç ticaret hadleri aslında bir değişimi (mübadeleyi) ifade etmekte ve tarımsal ürünlerin tarım dışındaki (bilhassa sanayi mamulleri) mallarla mübadele haddini ortaya koymaktadır¹. Hizmetler sektörünün ürünlerinin nispi karşılaştırmalarda, sanayi sektörü mamullerine göre tarım kesimi ürünleriyle birlikte çok nadir kullanımı söz konusudur. Öyleyse genelde değişim tarımsal mallar ile sınaî mallar arasında öngörülmektedir. Doğal olarak iki mal arasında bir değişimin dikkate alınarak özel bir ticaret haddi bulunabileceği halde; bir tek malın veya mal grubunun fiyatını diğerlerinden soyutlamak anlamlı olmamakta, hatta nispi fiyatlar kavramı düşünüldüğünde değişimin çok sayıda malı içermesi gerekli görülmektedir². Tarım ve tarım-dışı çok sayıda malın birbirleriyle oranlanması gereği aslında iç ticaret hadlerinin sağlıklı bulunmasında büyük güçlüklerin olduğunu açıklamaktadır³. Paralı ekonomilerde bu oranın fiyatlar yardımıyla tespit edilmesi sırasında çok sayıda mal kategorilerinin dikkate alınması, ister istemez fiyat endekslerinin birbirlerine oranlanmasına yol açar. Öyleyse mübadele hadlerine konu olan mal gruplarının endeks değerlerinin bilinmesi zorunludur.

Değişim oranları, bir ülkede sektörlerde üretilecek mallar arasında kullanılabilirliği gibi ülkeler arasında da tespit edilerek kullanılabilir. İşte iç piyasaya yönelik olarak mübadele haddinin kullanılması ülkenin tarım ve sanayi sektörü fiyat endekslerinin birbirine oranını ortaya koyar ve "iç ticaret hadleri" (Internal terms of trade) olarak bilinen bu oranın özellikleri ve kalkınma ile olan ilişkisi esas üzerinde durulacak konu olarak düşünülmüştür. Dış piyasa ile ilgili olarak mübadele oranlarının, dış ticarete tabi tarımsal malların ihraç fiyatları endeksinin, ithal edilen sanayi malları fiyat endeksine bölünmesiyle ortaya koyacağı kavram ise, bilindiği gibi, "dış ticaret hadleri" olmaktadır. Bu makalede dış ticaret hadleri temel olarak ele alınmayıp sadece iç ticaret hadlerinin değiştiği durumlarda dış ticaret hadleri üzerine olana etkisi tartışılacaktır.

Tarımsal malların fiyatları ile sanayi mallarının fiyatları endeksleri birbirine oranlandığında kısaca (P_A/P_I) iç ticaret haddi (İTH) ortaya çıkar.

$$İTH = \frac{P_{A_1}}{P_{I_1}} \div \frac{P_{A_0}}{P_{I_0}}$$

Yukarıdaki formülde; İTH, iç ticaret haddini; P_{A_1} , cari yıldaki tarımsal mal fiyatları genel seviyesini; P_{I_1} , cari yıldaki sınaî mal fiyatları genel seviyesini; P_{A_0} , temel yılda tarımsal malların genel fiyat düzeyini ve P_{I_0} ise, temel yılda sınaî mal genel fiyat düzeyini belirtmektedir. İTH'nin yükselmesi değişimin tarımsal mallar lehine, düşmesi ise sınaî mallar lehine olduğunu göstermektedir. Öyleyse İTH'nin,

1 Dülgeroğlu, Ercan; *Kalkınma Ekonomisi*, Uludağ Univ. İİBF, Uludağ Univ. Basımevi, Bursa, 1988, s. 52.

2 Kazgan, Gülten; *Tarım ve Gelişme*, 2. Baskı, İÜİF Yay. No: 2261-387, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977, s. 356.

3 Bulmuş, İsmail; "Türkiye'de Tarımsal Taban Fiyat Politikası ve Etkileri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 555.

kalkınmanın başlangıç safhası dışında yani, sanayileşme süreci boyunca yükselmesi istenmeyen bir durum olacaktır⁴. İç ticaret hadleri endeksi modeli, Paasche veya Laspeyres endeksleri kullanılarak tartılı hale getirilip geliştirilebilir. Laspeyres temel dönem tartılı endeksi için;

$$\text{İTH} = \frac{\sum_{i=1}^n q_{im_0} \cdot p_{i_1}}{\sum_{i=1}^n q_{im_0} \cdot p_{i_0}} \div \frac{\sum_{j=1}^m w_{j_0} \cdot p_{j_1}}{\sum_{j=1}^m w_{j_0} \cdot p_{j_0}}$$

formülü yazılabilir⁵. Bu formülde; q_{im_0} , i ürününün temel yılda pazarlanan miktarını; p_{i_0} , i ürününün temel yıl fiyatını; p_{i_1} , i ürününün cari yıl fiyatını; w_{j_0} , j malının veya hizmetinin temel yıl ağırlığını; p_{j_0} , j mal veya hizmetinin temel yıl fiyatını ve p_{j_1} , j malının cari yıl fiyatını göstermektedir. Bu iç ticaret haddinin paydaki endeksi tarımsal ürünlere (i), paydadaki endeks ise tarım-dışı mal ve hizmetlere (j) tekabül etmektedir.

İç ticaret hadlerinin genel yararı fiyat endekslerindeki değişimlere dayanarak bir birim tarım ürününün incelenen dönemin başında veya sonunda kaç birim sanayi malı satınalabileceğinin saptanmasıdır. Fiyatlardaki değişimlerin kısa ve orta vadelere incelenmesi iç ticaret hadlerinin anlamını fazla etki etmez, ancak uzun dönemli bir analiz yapıldığında iç ticaret hadlerinin, fiyat değişimlerinin gerisinde verimlilik değişimlerinin de yakın etkisinde kaldığı ve bu sebeple analize verimlilik değişimlerinin de katılması gereklidir.

Uzun dönemde teknolojik değişimler sebebiyle sektörel üretim fonksiyonlarında etkili olan faktörel verimlilikler değişebilir. Bu değişim tarım ve tarım-dışı sektörlerde aynı hızda veya farklı hızlarda gerçekleşebilir. Diğer şartlar değişmedikçe faktör verimliliği hangi sektörde daha süratli artarsa iç ticaret haddi o sektör aleyhine döner. Diğer şartlar, mesela talepte bir değişim ile durum farklı olacaktır⁶. Eğer verimlilikte bir değişim sebebiyle iç ticaret hadleri değişiyorsa, bu takdirde "İki etkili iç ticaret haddi" (Internal double-factoral terms of trade) söz konusu olur. Bu formüle edilirse; iki etkili iç ticaret haddi (DİTH);

$$\text{DİTH} = \text{İTH} \cdot \frac{V_A}{V_I}$$

şeklinde yazılabilir. V_A tarımda, V_I ise sanayi sektöründeki verimlilik endekslerini göstermektedir. DİTH'nde yükselme, tarımsal mal üretiminde kullanılan bir birim üretim faktörünün, sanayi malı üretimine giren daha çok sayıda birim üretim faktörü ile değişime tabi olacağını ifade eder. Eğer tarımda verimlilik artıyor ise ve tarımsal mal fiyatları bu sebeple düşüyorsa ve sanayide verimlilik aynı kalıyor ve fiyatlar

4 Hiç, M.; *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1981, s. 228.

5 DİE; *Türkiye Ekonomisinde İç Ticaret Hadleri 1973-1986*, DİE Yay. No: 1293, DİE Matbaası, Ankara, 1988, s. 1.

6 Kazgan, G.; a.g.e., s. 358.

değişmiyorsa DİTH aleyhte değişebilir. Demek ki ticaret hadlerinin daha anlamlı olması için muhakkak surette iki sektörde de fiyat ve verimlilik endeksleri birlikte muameleye tabi tutulmalıdır. Verimlilik, üretim faktörleri birimleri başına veya toplam faktör verimliliği olarak uygulamada ele alınmaktadır. İki etkili iç ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi tarım kesiminden sanayi ve hizmet kesimine kaynak transferini kolaylaştırdığı gibi; tarımsal ürünlerin ihracat miktarının da artmasına yol açabilir⁷.

KALKINMA VE İÇ TİCARET HADLERİ

Bir ülkenin, sanayileşmeye başlarken tarımda yüksek verimliliğe ihtiyaç duymasının birkaç sebebi vardır:

İlk olarak tarım kesimi, az gelişmiş bir ülkede nüfusun büyük bir çoğunluğunu teşkil eder. Eğer işgücü tarımdan çekilerek sanayi kesimine aktarılacaksa bunların ayrılmalarını kolaylaştırmak için zirai verimliliğin artmış olması gerekir. İşgücü tarım kesiminden alındıkça, geride kalan işçilerin sadece zorunlu gıda arzını devam ettirmek için verimliliklerini artırmaları gerekir.

İkinci olarak, genişleyen bir sınıai kesim, şehirdeki sınıai işçiler için gıda miktarında bir artışı ve yeni kurulan fabrikalar için hammadde miktarında bir büyümeyi lüzumlu kılar. İşgücü sanayide iyi bir ücretle iş bulurken, gıda taleplerini artırır. Daha uzun iş saatleri daha fazla enerji tüketir ve daha yüksek ölçülerde ödeme, yemek listelerine değişiklikler ilave eder. Eğer tarım kesimi bu ilave gıda ve hammadde ihtiyaçlarını karşılayamazsa, ülke bunları ithal etmek mecburiyetinde kalır.

En sonunda sanayi, gelişmenin ilk safhalarında çok az döviz kazanır, fakat büyük miktarda döviz talep eder. Sanayi, yurt içinde üretilmeyen makina, teçhizat ve diğer girdiler için dövize ihtiyaç duyar. Eğer tarım geleneksel ürünler ihracatından döviz temin edemezse, ülke sanayileşme programını engelleyecek olan ödemeler dengesi problemlerine maruz kalacaktır. Döviz sıkıntısı içinde bulunan bir sanayi ise, makinalaşmak, modernleşmek veya genişlemek için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri dış ülkelere ithal edemeyecektir.

Bir ülke tarımsal kesimde verimlilik artışı sağlayamıyorsa, iç ticaret hadleri tarım lehine değişir ve sanayileşmeyi daha güç ve pahalı hale getirir. Eğer tarım kesimi ihmal edilirse tarım kesiminden şehirlerde ve sanayi kesiminde çalışmak üzere ayrılan işgücü tarımsal üretimin düşmesine neden olur. Pazarlanabilir üretim seviyesinin düşmesi tarımsal malların fiyatının yükselmesine yol açar. Tarımsal mal fiyatının yükselmesi (ΔP_A) veya oranı değiştirecek başka bir oluşum yani, sınıai mal fiyatlarının düşmesi (ΔP_I) iç ticaret haddini tarım lehine bozarak sanayileşmeyi güçleştirir.

Bu denge iki şekilde bozulmaktadır. İlk önce sınıai mallara oranla tarımsal malların fiyatları daha hızlı yükselirken sanayi kesimi çalıştırdığı işgücüne daha fazla ücret ödemek durumunda kalır, çünkü hem yeni işgücünü cezbedebilmek hem de

7 Kazgan, G.; a.g.e., s. 359. Bu durumda sadece dış ticaret için kullanılan gelir dış ticaret hadlerine dayanarak gelir yaratma etkisi ihracat-ithalat ilişkisine göre bulunur.

mevcut işgücünü muhafaza etmek böylece mümkün olacaktır. Daha fazla ücret ödemesi sanayi sektöründe kârlılığı azaltarak büyümeyi durdurur. Böylece yatırımlara kanalizasyon daha az gelir sanayi kesiminde yaratılabilir. İkinci olarak ise tarımsal malların fiyatlarının yükselmesi aynı zamanda ihracatı da zayıflatıcı rol oynayabilir ve dolayısıyla sınıai girdilerin ihtiyacı olan döviz kaynağı kuruyabilir⁸.

İç ticaret hadleri, bir ülkede aşağıdaki faktörler tarafından etkilenmektedir:

- 1- Talepte meydana gelen değişimler,
- 2- Üretim fonksiyonunun tarım ve sanayi malları için farklı getiri oranları,
- 3- Teknolojik ilerlemeler ve verim artış hızı,
- 4- Üretim faktörlerinde arz esnekliği,
- 5- Piyasa hakimiyetinde tarım ve sanayi sektörlerinin alıcı ve satıcılara farklı avantajlar sağlaması,
- 6- Fiyat teşekkülünde devlet müdahalesi ile vergilerin etkinliği ve yansımaları,
- 7- Selektif sektörel teşvik politikaları.

Yukarıda sıralanan bu faktörler, tarım ürünlerinin ve sınıai malların fiyatlarının değişmesine yol açarak nispi oranının, yani, iç ticaret haddinin değişmesine sebep olur. Bu durumda ise ülke genel fiyat düzeyi ve kalkınma hızı süratle etkilenecektir. Bu etkileşim bir taraftan üreticiler, müteşebbislerin değişik kararlar almasına sebep olurken, diğer taraftan da tüketiciler, ihracat ve ithalatçıların davranışlarını da etkileyecektir⁹. Kalkınma sürecinde sanayileşme yolunun tercih edilmiş olması, bir ülke ekonomisinde iç ticaret hadlerinin aleyhe dönmesiyle daha kolay bir uygulamaya yol açar. Çünkü, böylelikle tarım dışına tasarruf edilebilir fonların transferi sağlanır. Bu tarım kesiminin, vergilendirilmesinde olduğu gibi, zorunlu olarak yapılamadığı zaman, sanayileşme için tarım kesiminin tasarruf etmesine imkan vermektedir. Gelişmenin başlangıcında sanayi sektörü katı dış ticaret politikası ile efektif olarak korunuyorsa, piyasa hakimiyeti yüksek ise ve fiyatlar serbestçe iç piyasada tespit edilebiliyorsa, iç ticaret hadlerinin aleyhe dönmesiyle birlikte tarımdan sanayi kesimine kaynak transferi daha da kolaylaşır. Ancak bu fonların yeni sahiplerinin müteşebbis yatırımcılar olması kalkınma için gereklidir. İç ticaret hadlerinin tarım lehine dönmesi halinde, sınıai mal fiyat esnekliğinin olmaması genel fiyat seviyesinin yükselmesine sebep olur. Gıda maddelerinin nispi fiyatlarının yükselmesi sanayi sektörünün gerilemesine üretim ve istihdamın düşmesine yol açar. Bunun önlenmesi için ise, sınıai malların fiyatlarının yükseltilmesi gerekir. Enflasyonist karakterli bir politika sanayi sektöründeki gelirleri yükselten bir rol oynayacağından kalkınma hızının yavaşlaması engellenebilir. Veya tarım kesimine müdahale etmek gerekebilir. Eğer dışa açık bir ekonomi söz konusu değilse iç ticaret hadlerinin lehte veya aleyhte değişmesi tüm ekonomi için herhangi bir reel gelir kaybına yol açmayacaktır¹⁰. Tarımsal fiyatların yükselmesi tarımsal müteşebbis ve üreticilerin marjinal tasarruf ve yatırım meyilleri sanayiciden yüksek ise ve yatırımların üretimi geçiş süresi kısa ise; gelişme için olumlu etkilerden söz edilebilir. İç ticaret hadlerinde tarım lehine gelişmeler enflasyonist bir sürecin içinde meydana geliyorsa, faiz hadlerinin yükselmesi, dış ticaretin tıkanması, döviz kıtlığı gibi sorunlar yatırım ve kalkınma hızı

8 Dülgeroğlu, E.; a.g.e., s. 53.

9 Özgüven, Ali; *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, Bursa Univ. Yay. No: 3-001-005, Bursa, 1977, s. 121-132.

10 Kazgan, G.; a.g.e., s. 368.

üzerinde menfi rol oynarlar. Tarımsal mal fiyatlarının yüksekliği pazarlanabilen ürün miktarını azaltırken, öz tüketimin artmasına yol açar. Tarım sektöründen sanayi ve hizmet kesimlerine işgücü transferi zayıflar, dolayısıyla tarımın kalkınmaya faktör katkısı da düşer. İç ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi, kalkınma açısından tarım kesimindeki verimlilik artışıyla birlikte düşünüldüğünde, sanayi sektörünün sürükleyici sektör rolünü oynaması için şarttır. Bu sebeple tarım temel ya da birincil sektör olarak kabul edilmekte ve kalkınmanın ana kaynağı şeklinde yorumlanmaktadır. Tarım ve tarım-dışı sektörlerde verimlilik süratle artıyor ama artış hızı tarım kesiminde nispeten yavaş kalıyor ise tüm ekonomide kalkınma daha iyi bir performans gösteriyor demektir.

TÜRKİYE'DE İÇ TİCARET HADLERİ VE KALKINMA

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar Türkiye'de iç ticaret hadleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Aşağıda yapılan açıklamaların, 1923-1950 yılları arasındaki dayanağı, Keyder (1982)¹¹, Kazgan (1985)¹² ve Tekeli, İlkin (1983)¹³'nin çalışmalarıdır. 1950-1986 yılları arasında ise; Kepenek (1987)¹⁴, Varhel (1978)¹⁵, Bulmuş (1981)¹⁶ ve DİE (1988)'ne ait çalışmalar temel olarak

Tablo: 1
Türkiye'de İç Ticaret Hadleri (1924 - 1986)

Yıllar	Endeks 1948 = 100	Yıllar	Endeks 1968 = 100	Yıllar	Endeks 1973 = 100
1924-1929	91.8	1971-1973	85.7	1974-1978	117.2
1930-1941	80.2	1974-1978	104.4	1979	92.7
1941-1948	116.8	1979	75.3	1980	84.9
1949-1958	111.3	1980	69.5	1981	97.3
1959-1968	94.0	1981	75.4	1982	86.5
1969-1972	101.7	1982	69.8	1983	91.3
1973-1976	126.1	1983	65.1	1984	106.5
—	—	—	—	1985	112.1
—	—	—	—	1986	112.2

Kaynak: Kazgan, G.; "Tarım" ... a.g.e. Tablo: 10 ve DİE; a.g.e., s. 27 (1924-1948 yılları için, tarım geliri, zımnı fiyat endekslerinin sanayi fiyatları endeksine bölünmesi ile, 1948-1976 yılları için de aynı metod uygulanmıştır. 1968 esaslı endeks toptan eşya fiyatları endeksinin tarım ve sanayi gruplarının birbirine bölünmesi ile ve 1973 esaslı endeks ise tarımsal (42) ürün fiyatları endeksinin tarım-dışı (68) mal ve hizmet fiyatları endeksine bölünerek bulunmuştur.)

- 11 Keyder, Çağlar; *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yay. 3, Ankara, 1982, s. 55-57.
- 12 Kazgan, Gülten; "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C. 9, Sayı: 76, İstanbul 1985, s. 2412-2429.
13. Tekeli, İ., İlkin, S.; *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Araştırmaları*, ODTÜ, Ankara, 1983, s. 85-88.
- 14 Kepenek, Yakup; *Türkiye Ekonomisi*, Verso Teori Yay., Başarı Matbaası, Ankara, 1987, s. 210-217.
- 15 Varhel, Oktay; *Türkiye'de İç Ticaret Hadleri*, Ankara, DPT Yay., 1978, s. 9-14.
- 16 Bulmuş, İsmail; a.g.e., s. 556.

alınmıştır. Bütün bu çalışmalarda kullanılan iç ticaret hadleri hesaplama yöntemleri birbirinden farklı olduğu için genelde Kazgan'ın (1985) yaptığı çalışma ile, DİE'nin yaptığı çalışma birbirini tamamlayıcı nitelikte görülerek Türkiye'de iç ticaret hadlerinin ampirik bir değerlemesi ile analitik açıklaması yapılmışa çalışılmıştır.

Tablodan izlenebileceği gibi Türk iç ticaret hadleri çeşitli dönemlerde lehte bir durum gösterirken, genelde aleyhte sonuçların görüldüğü yıllarda sanayi ve hizmet kesimleri için kaynak aktarımını gerçekleştirmiştir. 1923'den 1929'da Büyük Dünya Krizinin yaşandığı yıllara kadar Türkiye'de iç ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhinedir. Kriz ile birlikte dünya fiyatları düşmesine rağmen gümrük vergileri ve kotalar ile bu düşüş yurtiçine yansımamıştır. Bu durumda düşük maliyetli bir sanayileşme imkânı olmasına rağmen, ülkedeki teşebbüs gücünün yokluğu, riske katlanamama gibi sebeplerle Batı'da kapanan sanai tekstil fabrikalarının Türkiye'ye transferi mümkün olamamıştır¹⁷. Tarımda emek veriminin 1940'lara kadar devamlı artması sayesinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen iktisadi devlet teşekküllerinin kurularak işletilmesi mümkün olmuştur. 1940 ile 1955 yılları arasında gerek tarımsal verimlilikte duraklama, gerekse II. Dünya Savaşı'nın etkileri tarım lehine fiyatlarını yükselterek ve sanayileşme için fazla bir kaynak aktarımı söz konusu olmamıştır. 1958 devalüasyonu ile birlikte tarım-dışı sektörlerde meydana gelen büyük artışlar iç ticaret hadlerini tekrar aleyhe çevirmiş ve bu durum 1968 yılına kadar yani Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sanayileşme lehinde devam etmiştir. Bu yıldan sonra on yıllık bir dönem için, 1970 devalüasyonunun 1971'de iç ticaret haddini geriye döndürmesi hariç¹⁸ 1972'den 1979'a kadar tarım dışı kesimlerden tarım kesimine önemli bir fon akışı olmuştur¹⁹. 1975-1977 yılları arasında, daha önceleri etkili olamayan tarımsal destekleme politikaları tarımsal üretimin dörtte birine ulaşarak iç ticaret hadlerinin lehe dönüşmesine neden olmuştur²⁰. Tarımsal gelirin destekleme yoluyla artması politize olduğu ve tarım içi gelir adaletini sağlayamadığı için enflasyonist bir baskının ekonomiye hakim olmasına yol açmıştır. Hem 1968 esaslı endekste hem de 1973 esaslı endekste 1973-1978 dönemi tarım ve sanayi kesimleri arasındaki değişimde tarımın daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. 1979-1983 yıllarında ise 24 Ocak Kararları olarak bilinen liberal iktisadi politikaların uygulamaya konulması sübvansiyonları azaltırken tarım kesimi bundan en çok zarar görmüş ve durgunlukla birlikte tarım ürünleri fiyatları nispi olarak azalmış ve iç ticaret hadleri aleyhe dönmüştür. Tarım ürünleri fiyatlarının aleyhte gelişme göstermesi ile elde edilen fonların yatırımlara aktarılması ve enflasyon oranının aşağı çekilmesi etkin faktörlerin ve birikmiş sermayenin tarım-dışı sektörlere kaymasına mani olamamıştır. En verimli tarım toprakları, sanayi arsalarına, konut iskan bölgelerine ve turistik tesislere yerini terkederken kırdan kente göç olgusu vasıflı iş gücünün de tarım-dışına kaçmasına yol açmıştır. Ancak yine de bu dönemde sanayi ve hizmetler kesimine giden fonların etkin kullanıldığı konusu tartışmaya açıktır. Son üç yıllık dönemde ise yani 1984-1986 yılları arasında

17 Tekeli, İ., İlkın, S.; a.g.e., s. 85.

18 Kepenek, Yakup; a.g.e., s. 210.

19 Bulmuş, İsmail; a.g.e., s. 557.

20 Kazgan, Gülten; "Tarım", a.g.e., s.

iç ticaret hadleri tekrar yüzün üzerine çıkararak tarım-dışı kesimlerde yaratılan fonların marjinal tüketim eğilimi yüksek ve emeğin marjinal verimlilik değerinin düşük olduğu tarım sektörüne gittiği görülmektedir. Gerçekten de 1984-1986 yılları arasında ileriki yıllarda da devam edeceği sanılan imalat sanayii yatırımlarında düşme görülmüştür. Ayrıca tarım kesimi vergileme yoluyla da etkin olarak kalkınmanın finansmanına katılmadığı için olumsuz bir faktördür. Bu durumda sanayileşme ve kalkınma hızının yüksek artışlar göstermeyeceği açıktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Bulmuş, İsmail; "Türkiye'de Tarımsal Taban Fiyat Politikası ve Etkileri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 541-575.
- DİE; *Türkiye Ekonomisinde İç Ticaret Hadleri 1973-1986*, DİE Yay. No.: 1293, DİE Matbaası, Ankara, 1988.
- Dülgeroğlu, Ercan; *Kalkınma Ekonomisi*, Uludağ Üniv., İİBF, Uludağ Üniv. Basım-evi, Bursa, 1988.
- Hiç, Mükerrerem; *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1981.
- Kazgan, Gülten; *Türkiye'de Tarımsal Gelişme*, İÜİF Yay. No: 1191-187, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966.
- Kazgan, Gülten; "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 18 Mart 1985, C. 9, Sayı: 76, s. 2412-2429, İletişim Yay., İstanbul.
- Kazgan, Gülten; *Tarım ve Gelişme*, 2. Baskı, İÜİF Yay. No: 2261-387, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.
- Kepepek, Yakup; *Türkiye Ekonomisi*, Verso Teori Yay., Başarı Matbaası, Ankara, 1987.
- Keyder, Çağlar; *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yay. 3, Ankara 1982.
- Özgülven, Ali; *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, Bursa Üniversitesi Yay: 3-001-005, Elektronik Ofset Matbaası, 1977.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim; *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara, 1983.
- Savaş, Vural; *Kalkınma Ekonomisi*, Ar Yay. 3. Baskı, İstanbul, 1982.
- Varheli, Oktay; *Türkiye'de İç Ticaret Hadleri*, DPT Yay., Ankara, 1978.